

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. І. Франка

На правах рукопису

Дмитроца Олександр Сергійович

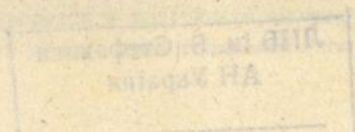
ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ:
СУТЬ І ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Спеціальність 23.00.03 - політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата політичних наук

Львів - 1995

Робота виконана на кафедрі політології
Львівського державного університету ім. І. Франка

Науковий керівник - кандидат філософських наук,
доцент Світа Г.М.

Офіційні опоненти - доктор філософських наук,
професор Горбач Н.Я.
кандидат філософських наук,
доцент Мазур В.Д.

Провідна організація - Одеський державний університет
ім. І. Мечнікова

Захист відбудеться 30 березня 1995 року о 15 год. 30
хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 04. 04. 04 у
Львівському державному університеті ім. І. Франка
(290602, м. Львів, вул. Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Львівського державного університету ім. І. Франка
(м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий

24. Лютого

1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Світа Г.М.

Світа Г.М.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Гармонізація відносин суспільства і природи стала в останні десятиріччя нинішнього століття чи не найголовнішою проблемою сьогодення, яка визначає перспективи розвитку цивілізації. В умовах крайнього загострення екологічної ситуації, що є характерною для України, вирішення цієї проблеми є однією з головних передумов національного відродження і зміцнення національної державності. Нерозривний зв'язок екологічних проблем з питаннями фізичного і духовного відродження українського народу зумовлює гостру актуальність соціо-екологічної проблематики і, насамперед, вивчення соціально-політичного і філософського аспекту взаємозв'язків у системі "суспільство-природа" в рамках екологічної культури.

Ця проблема вже давно вийшла за національні, регіональні рамки і стала складовою частиною економічної, соціальної, культурної і зовнішньої політики кожної держави. Це й зрозуміло, адже екологія впливає на темпи нарощування економічного потенціалу, на науково-технічний і духовно-культурний прогрес, на комфортність життя і здоров'я людей. Вона є причиною загострення соціально-політичної напруженості в суспільстві, міжнародної конфронтації і міжнародних чвар.

Екологічний стан навколишнього природного середовища перебуває у центрі підвищеної уваги політичних, державних, наукових і релігійних діячів незалежно від їх світогляду і життєвих позицій, політичних поглядів та ідеалів. Особливого значення цим питанням надають міжнародні організації, рухи, політичні партії та засоби масової інформації. Необхідність використання політичних інститутів для вирішення екологічних завдань, тиск екологічної ситуації на внутрішні і зовнішні політичні обставини зумовили політизацію екології, зростання її впливу на діяльність різних суспільно-політичних сил.

Екологічні проблеми є надзвичайно актуальними і в нашій країні. Здобуття Україною державного суверенітету, формування нею своєї незалежності відбувається за дуже несприятливих умов. З одного боку, молода Українська держава перебуває в глибокій соціальній кризі, а з іншого - в Україні відбуваються негативні екологічні процеси, які посилились через чорнобильську катастрофу.

Перетворення в політичній, економічній, соціальній сферах не матимуть сенсу, якщо громадяни України будуть проігнорувати

здорового навколишнього природного середовища. До недавнього часу рух за збереження навколишнього природного середовища був тісно пов'язаний з боротьбою за демократію та національну незалежність України. Сьогодні ж, у зв'язку із здобуттям Україною незалежності та певних демократичних свобод, ставлення держави, громадськості, різних політичних організацій та рухів до екологічних проблем повинно зазнати суттєвих змін.

Виникає необхідність кардинальної зміни управління і політики, і економіки, і науково-технічного прогресом. Управління цими сферами згідно з екологічними імперативами потребує екологізації всієї соціальної діяльності, її орієнтації на фундаментальні довгочасні еколого-гуманістичні цілі.

Разом з тим не можна не згадати на відносно низький рівень культури більшої частини нашого суспільства, особливо недостатніх знань екологічних проблем, відсутності інтересу до них. Не зовсім позитивним фактором, крім цього, була орієнтація в минулому (та й подекуди сьогодні) на формування технічного мислення, котре своєю абсолютизацією привело до технократичного вирішення багатьох природоперетворюючих проєктів. На сьогоднішній день стає очевиднішим, що успішна реалізація різноманітних проєктів вирішення екологічних проблем можлива тільки тоді, коли людина усвідомить об'єктивну необхідність раціонального і високоморального ставлення до природи.

Основним завданням держави, яка поставила собі за мету організацію своєї внутрішньої і зовнішньої діяльності на засадах використання досягнень екологічної культури, є створення такого механізму, який гарантував би людині реальну свободу поведінки у соціально-природному середовищі у поєднанні з відповідальністю за це середовище.

Сказане вище зумовлює і розкриває актуальність та практичне значення у вирішенні суперечності взаємодії суспільства і природи, ролі екологічної культури, її методологічних основ, засобів і шляхів формування.

Стан розробленості проблеми. Огляд джерел та літератури, проведений під час написання дисертаційної роботи, дає змогу зробити висновок, що масштаб і гострота екологічних проблем, що склалися у світі, зумовили глибоку зацікавленість до дослідження різноманітних аспектів взаємодії су-

пільства та навколишнього природного середовища як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Великий вплив на вивчення екологічної проблематики мали праці видатного вченого В.І.Вернадського, який ще на початку ХХ ст. подав ідею про те, що людство повинно взяти на себе відповідальність за еволюцію біосфери. Його біосферно-ноосферна концепція стала вагомим вкладом в розвиток науки і розуміння екологічної культури. За останні роки з цієї проблеми були опубліковані праці Марковича Д.Ж., Крисаченка В.С., Урсула А.Д., Гірусова Е.В., Голубця М.А., Мойсеева Н.Н., Реймерса Н. та ін.

Сьогодні дає нам дослідників, які вказують, що сучасна екологічна ситуація потребує розробки і впровадження такого поняття як екологічна культура. Найчастіше присвячені цьому питанню опрацювання можна зустріти лише у виступах на наукових конференціях, або у вигляді окремих розділів, параграфів, глав у монографіях на загальнонаукову тематику у галузі дослідження взаємодії суспільства з навколишнім середовищем. Суди можна віднести праці таких дослідників як Афоніної В.Н., Галєєва Г.М., Е.В., Гумєрова Ш.А., Кісельова М.М., Солдаткіна І.Ю. та інш.

Певна увага приділена вивченню ролі екологічної політики у процесі становлення взаємин суспільства і природного середовища у працях Случевського В.В., Граніна Ю., Качинського А., Небоженка В., Алімова А.А., Погорєлова В.В., Шибко В.Я., Клімова Ю., а також в підручнику "Політологія" під редакцією О.І.Семківа.

Разом з тим екологічна культура не є явищем, відірваним від такого феномену як культура в універсальному розумінні цього поняття. Більшість дослідників, такі як Волков Г.Н., Гуревич П.С., Злобін М.С., Карпова Л.О., Маркарян Е.С., Тарасенко Н.Ф., визначаючи, що культура це те, що не з безпосередньо природою, все ж вказують на тісний зв'язок цих елементів, що складають соціокультурно-природне середовище людини.

Суттєвим вкладом в розробку цієї проблеми стали дослідження такого явища як екологічна свідомість. До них можна віднести праці науковців Баранової В.І., Васильєва Н.Г., Верещагіна В.Ю., Воронцова Н.Н., Кравченко С.М., Костицького М.В., Стручкової О.П.

Але екологічна культура не виникає сама по собі ні на

індивідуальному, ні на суспільному рівнях. Вона може з'явитись лише в процесі широкої екологічної освіти та екологічного виховання. Питання екологічної освіти дістали своє відображення в працях Звереві І.Д., Карамішевої Н.В., Негарової Н.С., Огородника І.В., Петрова Є.М., Трухіна В.П., Хоменко Т.А., Чернової Н.М., Мазура В.Д.

Аналіз літератури свідчить про те, що проблеми екологічної культури як політичного явища потребують свого подальшого дослідження. З'ясування суті екологічної культури розглядалось адебільшого в рамках філософського та соціоекологічного аналізу, а політичний аспект, як правило залишався поза увагою дослідників. Але будь-яке суспільне явище, коли воно втягується в сферу державних, політичних інтересів, набуває політичного аспекту. Таким чином, екологічна культура, процес її формування, включаючись в коло державної політики в галузі природокористування і природоохорони, набирають рис політичного явища. Крім того іноді екологічну культуру ототожнюють або з екологічною свідомістю, або з екологічною поведінкою, або з досягненнями в галузі екологічної діяльності, що не дозволяє розкрити її суть і чітко визначити її структуру.

Явно недостатньо досліджена також система екологічної освіти та екологічного виховання в сучасних умовах нашої держави. Адже зі зміною політичних реалій в Україні потрібні оновлені підходи до проблеми формування екологічної культури. Тому обрана для дослідження тема є актуальною як в теоретичному так і в практичному відношеннях.

Мета і завдання дослідження. При визначенні мети цієї роботи ми виходили з того, що сьогодні оптимізація взаємодії суспільства і природи є об'єктивною необхідністю сучасного суспільного розвитку. Ми робимо спробу дослідження одного з найважливіших факторів цієї оптимізації - ролі екологічної культури та шляхів її формування. З цього випливають такі завдання, що поставлені у нашому дисертаційному дослідженні:

- довести, що в сучасних екологічних умовах формування екологічної культури зумовлене не лише екологічними чи культурологічними проблемами, а також політичними факторами;
- розкрити роль і місце екологічної політики як слонукаючого фактору формування екологічної культури, мета якої не завоювання чи утримання влади, а регулювання відносин полі-

тичних суб'єктів щодо використання й охорони природного середовища;

-проаналізувати екологічну культуру як відносно самостійну складову частину людської культури як універсального явища;

-виходячи з діяльнісного визначення культури, показати екологічну культуру як відповідальне ставлення людини і суспільства до свого навколишнього природного середовища в процесі перетворюючої діяльності;

-виявити шляхи екологізації суспільної свідомості як необхідної передумови вирішення проблеми формування духовної основи екологічної культури;

-проаналізувати і узагальнити форми екологічної освіти та екологічного виховання як засобів формування екологічної культури.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних філософів, політологів, фахівців у галузі культурології та екології.

У нашому дослідженні ми застосовували методи сучасного наукового аналізу (історизму, об'єктивності, системності і т.д.) та принципи гуманізму, цілісності, зв'язку, єдності. Важливе методологічне значення для вирішення поставленої проблеми мали думки про сутність політики, культури та цивілізації, співвідношення культурного та природного в процесі взаємодії людини і навколишнього природного середовища.

Наукова новизна дисертаційного дослідження. Дослідження цієї теми дало змогу глянути на екологічну культуру з нетрадиційного боку. В сьогоденних складних екологічних умовах формування екологічної культури виступає як нагальна проблема і потребує свого політичного вирішення.

В результаті дослідження проблеми в дисертації обґрунтовано ряд положень, що характеризуються науковою новизною:

-розглянуто екологічну культуру і екологічну політику як феномени взаємопов'язані і взаємоумовлені. Зміст екологічної політики, її реалізація передбачає певний рівень екологічної культури суб'єктів цієї політики, і завданням екологічної політики є створення умов для формування в суспільстві екологічної культури. Основним змістом екологічної політики є регуляція відносин між людьми щодо навколишнього природного середовища, його раціонального використання і

ефективної охорони;

-на основі аналізу поняття "екологічна політика" зроблено висновки про те, що екологічнополітична діяльність має на меті не завоювання політичної влади та її утримання, а вплив на владу щодо раціонального використання природного середовища і його ефективної охорони, а також регуляцію в суспільстві відносин з приводу природи;

-при розгляді понять "екологічна безпека" і "національна екологічна безпека" введено поняття "екологічний суверенітет" як недоторканість національної території з боку екологічно забруджувальних чинників іноземних держав;

-заотосовуючи діяльнісний підхід до розуміння суті культури, показано, що вона є не просто діяльністю по перетворенню дійсності, а виступає як ставлення суб'єкта до цієї дійсності у процесі перетворюючої діяльності;

-вказуючи на те, що екологічна культура є цілісним, багатограмним, відносно самостійним явищем, яке виявляється у феномені загальнолюдської культури взагалі, показано, що екологічна культура - це відповідальне ставлення людини до свого природного середовища в процесі суспільної діяльності;

-визначено структуру екологічної культури, виділено такі її елементи як знання про навколишню природу і шляхи взаємодії з нею; наука, в якій формуються і узагальнюються екологічні знання; практика, в якій реалізуються ці знання; загальноприйняті норми і навички поведінки людини в природі; а також уявлення про екологічні проблеми і традиції, що впливають на природоперетворюючу діяльність людини;

-розглянуто і проаналізовано форми суспільної діяльності, показано, що екологічна культура передбачає екологізацію всіх сфер діяльності людини як закономірний процес, зумовлений сучасним станом природного середовища і тенденціями розвитку зв'язків між суспільством і природою;

-в'ясовано роль екологічної свідомості як духовної основи екологічної культури, важливим завданням якої є надання екологічного змісту всім формам суспільної свідомості;

-зроблено висновки про те, що екологічна освіта та екологічне виховання виступають важливими засобами формування екологічної культури, оскільки через екологічну освіту людина дістає основний обсяг знань про природне середовище, а через екологічне виховання ці знання стають її внутрішніми

переконаннями. Науково-практичне значення роботи. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в подальшій праці з екополітики, екологічної культури та соціальної екології, а також у вирішенні проблеми взаємозв'язку людини зі своїм навколишнім середовищем.

Висновки дисертації можуть бути використані в навчальному процесі при читанні лекцій та проведенні семінарів з політології, філософії, соціології, культурології, педагогіки та інших дисциплін.

Деякі положення дисертації можуть стати основою для організації і проведення виховної роботи з молоддю, просвітницько-пропагандистської роботи. Матеріали дисертації можуть бути використані партіями, рухами, громадськими організаціями для розробки своїх екологічних програм.

Апробація дослідження. Основні матеріали дисертаційної роботи викладені у доповідях на кафедрі політології Львівського державного університету ім. І.Франка (1991, 1992, 1993); були обговорені на кафедрі філософії Львівського державного сільськогосподарського інституту (1992); отримали апробацію на Республіканській науково-практичній конференції "Проблеми гуманізації технічної освіти" (Вінниця, жовтень 1992); Республіканській науково-практичній конференції "Гуманізм. Людина. культура" (Дрогобич, жовтень 1992); Науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи у 1992 - 1993 ЛТЕІ (Львів, 1993); Звітній конференції викладачів та аспірантів ДДСТІ за наслідками науково-дослідної роботи 1993р. (Львів, квітень 1994).

Структура роботи визначається загальною логікою дисертаційної роботи, метою та основними завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку літератури.

Основний зміст дисертації. У вступі обґрунтована актуальність обраної теми, охарактеризований стан її опрацювання, визначені мета і завдання дослідження, названі положення, які виносяться на захист і містять елементи новизни, визначені теоритична, методологічна основа дисертації та її науково-практичне значення.

У першому розділі дисертації "Суть і структура екологічної культури" досліджуються основні елементи екологічної

культури, розкриваються політичні, екологічні, культурологічні аспекти функціонування екологічної культури. Зокрема у першому параграфі "Екологічна політика як фактор екологічної культури" мова йде про те, що формування такого феномену як екологічна культура зумовлено не лише екологічними чи культурологічними питаннями, а також політичними факторами. Сьогодні процес формування у членів суспільства екологічної культури стає чи не головним напрямом реалізації екологічної політики, а одного боку, а іншого боку - для проведення ефективної екологічної політики необхідна наявність в суспільстві політичних суб'єктів, компетентних в галузі екології, готових проводити екологічну політику й відповідати за результати цієї політики. Одну з головних функцій у формуванні таких суб'єктів і бере на себе екологічна культура. Таким чином екологічна культура й екологічна політика виступають як двохвидний процес формування відносин в суспільстві щодо навколишнього природного середовища, його раціонального використання й ефективної охорони.

Розглядаючи правомірність вживання терміну "екологічна політика", відзначимо, що досить часто екологічну політику розглядають як регулятор відносин між суспільством і природою. Автор дисертації відзначає, що основним змістом екологічної політики є регуляція відносин не між суспільством і природою (цим займається соціальна екологія), а регуляція відносин між людьми щодо навколишнього природного середовища, його раціонального використання і ефективної охорони. В екологічній політиці відносини носять суб'єкт-суб'єктний характер, а визначаючи екологічну політику як регуляцію відносин між суспільством і природою, можна, таким чином, наділити природу суб'єктивними якостями.

У дисертації проводиться думка про те, що сам термін "екологічна політика" з'явився недавно, однак суспільний феномен, що дістав таку назву, виник не сьогодні. Екологічна політика реалізується в суспільстві з тих часів, відколи постало питання регулювання відносин по використанню природи, природних ресурсів, а згодом і щодо охорони природи та раціонального використання її багатств. Зміст і завдання екологічної політики обумовлені її конкретно-історичними умовами. Це виявляється в існуванні до сьогоднішнього часу тих процесів, що ми називаємо екологічною небезпечкою.

Довгий час у літературі і свідомості людей панувала думка, що головною причиною погіршення стану навколишнього природного середовища є приватна власність на засоби виробництва, а також на природні ресурси. Але змін на краще не відбулось і зі зміною власності, тобто з встановленням загальнонародної власності шляхом націоналізації. Відбулось лише тотальне одержавлення всього і вся, в тому числі природного середовища і його ресурсів. Природа та її багатства у відношенні до людини стали виступати або державними, або взагалі нічими. Зникло відчуття господаря. Природа виявилась відчуженою від людини.

При такому стані справ екологічна політика виявилась як реалізація волі владних структур в галузі експлуатації природних ресурсів й охорони природи. Причому як і експлуатація природи, так і її охорона перебували у віданні одного суб'єкта - держави, що призвело до безконтрольного нищення навколишнього природного середовища. А основна маса населення була усунута від прийняття рішень в галузі екологічної політики і виступала лише як засіб реалізації планів владних структур. Це було закономірним явищем і зумовлювалось трактуванням суті політики. Виходячи з того, що головним змістом політики є завжди владні відносини, в нашій країні її завжди трактували як діяльність, озеровану на завоювання, утримання й використання влади. В такому разі втручання широких мас населення, рівноманітних соціальних і політичних груп у вироблення екологічної політики розцінювалось як посягання на монополію влади у галузі використання природних ресурсів і в сфері охорони природи.

В дисертації наголошується, що політичне життя набагато складніше, і хоча боротьба за владу, її утримання дійсно складають зміст політики, все ж не вичерпуються ними. До політики можна віднести також і вплив або тиск на владу певних груп з приводу тих чи інших питань, що потребують владного вирішення. Саме такого принципу дотримуються рівноманітні екологічні партії, рухи, природоохоронні організації.

У дисертації зроблено висновок, що екологічна політика - це не тільки діяльність, що характеризується боротьбою за владу й утримання цієї влади, а діяльність, озерована на вироблення норм відносин між індивідами, соціальними групами, інститутами відносно використання і збереження природи. У зв'

яку з тим підкреслюється, що суб'єкт екологічної політики - це не обов'язково суб'єкт, котрий характеризується боротьбою за політичну владу чи утримання її. Суб'єкт екологічної політики - держава, індивіди, соціальні групи, регіональні, національні та міжнародні організації, які впливають на екологічну політику, або виробляють її норми і, таким чином, створюють передумови для регуляції відносин щодо природного середовища.

Головним завданням екологічної політики сьогодні виступає подолання екологічної кризи і створення екологічної безпеки в суспільстві. В дисертації робиться акцент на те, що екологічна безпека - це не лише технологічна безпека, тобто забезпечення екологічно надійних технологічних процесів. Тут мова йде про ширше поняття - формування національної безпеки в галузі екології. У це поняття автор включає і захист від акту загрози чи оволодіння якоюсь державою природними ресурсами іншою силою методами. Питання ставиться в нетрадиційному ракурсі - гарантування екологічної безпеки на випадок екологічної агресії і не обов'язково під час воєнного конфлікту. Адже екологічна агресія може мати місце і в мирний час, тому що у випадку екологічної аварії поширення екологічного забруднення не зупиниться на межах національних кордонів.

Отже, правомірною є постановка проблеми про екологічний суверенітет і його захист, що тісно пов'язано з питанням про державний суверенітет. У дисертації вказується, що екологічний суверенітет - це суверенітет, що разом з недоторканістю кордонів від зовнішньої агресії, гарантує екологічну недоторканість території незалежної держави з боку інших країн. Захист цього суверенітету досягається внутрішніми засобами, наприклад, законодавством країни. Верховна Рада України прийняла "Закон про охорону навколишнього природного середовища". Головним завданням в цьому аспекті є недопущення несанкціонованого ввозу на територію країни небезпечних радіоактивних, хімічних, біологічних речовин та відходів.

Екологічний суверенітет підтримується також і зовнішніми міжнародними факторами. До них можна віднести дво-і багатосторонні договори, конвенції, а також міжнародні організації, що діють в регіональному і всесвітньому масштабі. Можуть застосовуватися світовим співтовариством політичні, еконо-

мічні, а, можливо, і воєнні санкції проти тих країн, що є екологічно небезпечними стосовно інших держав.

В сучасних екологічних умовах світове співтовариство не може перебувати осторонь від природоохоронних проблем, коли результати екологічно небезпечної діяльності в одній країні можуть руйнувати природне середовище інших країн. Тому внутрішня екологічна політика, відмічається в дисертації, повинна бути збалансованою, брати до уваги міжнародні аспекти екологічних проблем, враховувати еколого-наукові розробки, соціальні, економічні і політичні вимоги як свого населення, так і інших народів. Все це повинно спрямовувати екологічну політику в русло формування в суспільстві екологічної культури, як відповідального ставлення до навколишнього природного середовища.

Таке суспільне явище як екологічна культура виступає не як окремих феномен суспільного розвитку, а є складовою частиною культури як універсального явища. Тому логічним продовженням цього є матеріали другого параграфу "Культура як результат взаємозв'язку людини та природи". Поняття "культура" є найважливішим в нашому овогоденні. У той же час це поняття має загальний характер, що дозволяє трактувати його досить широко, а саме від поглядів дослідників.

Тому в дисертації надається великого значення ролі культури взагалі при дослідженні екологічної культури. Як відомо, культура, в широкому плані, визначається як якісна характеристика власне соціального, відмінного від природного, завдяки чому людина і виділяється з природи. Це пояснюється тим, що одним з важливих проявів культури є свідомої діяльність суб'єкта на відміну від натурального ходу подій у природі.

Вказуючи на розмежування культури і природи, разом з тим не можна абсолютизувати цю відмінність. Культура і природа - це приклад протилежності, які в процесі свого розвитку передбачають тісний взаємозв'язок, а на сучасному етапі навіть взаємозалежність. Автор доводить, що людина набула чарив культури не всупереч природі, а тому, що вона перебувала в гармонії з нею, черпала в ній розуміння властивих їй законів і в зміненому вигляді відтворювала їх у матеріальних і духовних цінностях.

Це взаємодія людини з природою, на основі якої зароджується культура, відбувається в процесі діяльності. Діяльнісний підхід при дослідженні культури дає змогу розглянути процес входження людини в культуру як процес опредмечення - розпредмечення. Людина розпредмечує предметні форми природи, втягуючи їх до певного рівня у свою практику. Потім, засвоївши ці перероблені форми як культурний матеріал, вона опредмечує його в нових формах, створюючи тим самим нові культурні форми.

У процесі діяльності людина виходить з властивостей природної речовини. Торкаючись її внутрішніх матеріальних зв'язків, вона переводить їх в дійсні. Матеріалізація діяльності в речовині природи виступає процесом сходження діяльності за властивостями матеріалу природи в предметну форму культури. Можна сказати, що показником ступеня розвинутої суспільства на сьогодні є не тільки перетворюючий економічний потенціал, але й те, наскільки розвинуті його екологічні засади в організації діяльності у стосунках з навколишнім природним середовищем.

В дисертаційному дослідженні проводиться думка, що сутність культури неможливо пояснити, виходячи лише з природних начал. Те, що властиве предмету культури, не пояснюється тільки властивостями того матеріалу, з якого він виготовлений. Таке бачення привело б нас до "голого" натуралізму, який зводить культуру до предметно-речових форм її прояву, не розкриваючи культурного змісту в діяльності людей.

Суть культури можна пояснити лише враховуючи зміст процесу діяльності людини. За предметними формами культури стоїть людина, і тому аналіз цих форм є аналізом не предметів, а людини в процесі суспільної діяльності. Тобто культурою є не сам предмет, клас предметів чи вид людської діяльності, а той зміст, який людина вкладає в предмет у процесі діяльності. На думку дисертанта, таким змістом виступає ставлення суб'єкта до того предмета, на який спрямована його діяльність. Коли людина приступає до перетворюючої діяльності, спрямованої на матеріал природи, вважає дисертант, то вона формує в собі певне ставлення до предмета, на який спрямована ця діяльність. Як людина ставиться до об'єкта в процесі діяльності, такю і буде сама діяльність. Ставлення передусім як ціль, воно виступає у

вигляді образу, задуму, плану дій, тобто ставлення є наділе-
ним природою суб'єктивного, несе в собі соціальне начало в
процесі діяльності. Виходячи з цього, у дисертації зазнача-
ється, що саме ставлення людини до предмета, який втягується
в культуротворчий процес, і становить зміст культури:

Суспільство, в особі своїх суб'єктів - держави, політич-
них рухів, партій, людей, - починає усвідомлювати дійсні маш-
таби людської діяльності по перетворенню природи, ставить пе-
ред собою завдання створення нового напрямку в культуротвор-
чому процесі - екологічної культури. Саме цьому присвячений
параграф дисертаційної роботи "Екологічна культура як став-
лення до навколишнього природного середовища." Екологічна
культура тісно пов'язана з загальною культурою народу, базу-
ється на основних її засадах, є відображенням її розвитку. Во-
на як складова частина культури взагалі, не зводиться просто
до природоперетворюючої діяльності. В роботі проводиться дум-
ка, що екологічна культура - це особливий ґріс культурних
явищ, що спрямовують людську діяльність на впорядкування
взаємодії соціального і природного середовища. Екологічна
культура насамперед - це відношення єдності суспільства і
природи в рамках соціоприродних зв'язків. В цій якості еко-
логічна культура виконує негентропійну функцію, тому, що
сприяє свідомій регуляції обмінних процесів, які відбувають-
ся між суспільством і природним середовищем його пробування з
метою збереження життєпридатності біосфери і розвитку її
властивостей забезпечувати зростаючі різноманітні людські
потреби.

По роль екологічна культура виконує разом з наукою,
зокрема з екологією, яка є також специфічним засобом органі-
зації біосфери, часто сприяючи підвищенню ефективності нау-
кової творчості. Екологія взагалі має важливе значення в но-
осфері, оскільки розкриває закони розвитку природи. Вона ві-
діграла велику роль в розвитку як матеріальної, так і духов-
ної культури. Завдяки їй матеріальна культура поповнилась
такими цінностями як природоохоронний фонд, заповідники, ме-
ловідходні виробництва, екологічна техніка і технологія.
Вплив екології як науки на розвиток духовної культури вияв-
ляється у формуванні нових галузей знання - екології людини,
глобальної екології, соціальної екології, наукових підходів
до осмислення і розвитку соціальних, економічних, політичних

і культурних проблем. Але за допомогою тільки екологічного знання важко регулювати і прогнозувати ті процеси, які відбуваються в системі "суспільство-природа". У цьому плані екологічна культура не є однопорядковим явищем з екологією. Вони відрізняються насамперед предметом свого розгляду. Екологія розглядає зв'язки на рівні "організм - навколишнє природне середовище", а екологічна культура поведінку на рівні "суспільство - навколишнє природне середовище". Автор виходить з того, що екологія як наука становить елемент екологічної культури і співвідноситься з нею як одиничне з загальним.

Екологічна культура сприяє свідомій регуляції обмінних процесів, що відбуваються між суспільством і природним середовищем, з метою збереження його для задоволення потреб людства.

Як і культура взагалі, екологічна культура формується і виявляється в процесі діяльності, в даному випадку - екологічної. Це відбувається тому, говориться в дисертації, що екологічна культура, як і будь-який вид культури, не має безпосередньо предметності, а набуває її саме в процесі діяльності.

Екологічна діяльність виступає не тільки як діяльність, що спрямована на підготовку предметів природи до перетворення предметів праці і яка є основою для оптимізації зв'язків у системі "суспільство - природа", але й визначає відносини між самими людьми щодо ставлення до природи і природних ресурсів.

Отже, в екологічну діяльність, підкреслюється в дисертації, потрібно включати політичну, економічну, наукову і т.п. діяльність, наділивши ці види діяльності екологічним змістом. Екологічна діяльність включає всі види діяльності. У процесі реалізації діяльності, спрямованої на вирішення екологічних проблем і не допущення умов виникнення їх у майбутньому, людина повинна стати у певне відношення до свого природного середовища, яке виявляється у ставленні до цього середовища. Матчи природу суб'єктивного, це ставлення в процесі екологічної діяльності не суперечує об'єктивності екологічної діяльності. Воно само об'єктивується в процесі реалізації екологічних задумів і планів людиною на практиці. Головним фактором, який характеризує ставлення в процесі

екологічної діяльності, в відповідальне ставлення до навколишнього природного середовища.

Поряд з вищезгаданими наукою, діяльністю і ставленням в структуру екологічної культури включаються уявлення, що виникають в суспільстві про екологічні проблеми, та шляхи їх вирішення. Значного впливу ці уявлення зазнають від національних та народних традицій, що виникли і склались впродовж віків у процесі суспільної діяльності. Уявлення і знання здобуті за допомогою науки і традицій, об'єктивізуються в процесі поведінки людини у своєму природному середовищі, і, таким чином, реалізуються в процесі суспільної практики. Отже, і практика виступає важливим структурним елементом екологічної культури.

Крім названих елементів в структуру екологічної культури включаємо також такі поняття, як сукупність духовних і матеріальних цінностей, сферу творчості людини стосовно природного середовища, а також загальноприйняті норми і навички її поведінки в природі.

Екологічну культуру з іншими видами духовної культури (політичної, моральної, художньої і т.п.) об'єднує спільність завдань - формування особи громадянина суверенної незалежної України. А, отже, формування екологічної культури - це комплексна проблема, вирішення якої вбачається на шляху розвитку всіх видів і напрямів культури.

У дисертації зроблено висновок, що екологічна культура як відповідальне ставлення людини в процесі суспільної діяльності до навколишнього природного середовища не дана людині від народження. Щоб сформувати цей феномен потрібно прикласти багато зусиль.

Цьому питанню присвячений другий розділ дисертаційного дослідження "Передумови і шляхи формування екологічної культури". Формування екологічної культури опосередковується всією соціокультурною ситуацією, що складається і динамічно змінюється; вона може сприяти, або, навпаки, перешкоджати як формуванню, так і підвищенню рівня екологічної культури в суспільстві. На формування рівня екологічної культури впливають такі фактори як стан політичної стабільності (чи не стабільності) в країні, економічне становище. Цей процес залежить від ролі засобів масової інформації з їх потужним інформаційним та пропагандистським потенціалом. Великий вплив

на формування екологічної культури має також стан науки, мистецтва, літератури, рівня культури в суспільстві взагалі. Ми хотіли б у своєму дослідженні зупинитися на дещо інших, але не менш важливих факторах і недостатньо вивчених у літературі - екологічній свідомості, екологічному вихованні та екологічній освіті.

У першому параграфі другого розділу "Екологічна свідомість - духовна основа формування екологічної культури" розглядається роль екологічної свідомості як передумови формування екологічної культури. Зазначається, що сучасна екологічна ситуація виникла стихійно, і у свідомості людей вона відобразилась настільки суперечливо, наскільки суперечлива ця ситуація. Тому не викликає заперечень положення про те, що оптимізація і гармонізація соціально-екологічних зв'язків - це процеси, що потребують свідомого регулювання наукових і господарських програм використання ресурсів природи та їх охорона з боку держави. Це, в свою чергу, потребує екологізації всіх форм суспільної свідомості.

Поняття "екологічна свідомість" і "екологізація свідомості" не протиставляються одне одному, хоча і не в однопорядковими. Перше включає в себе останнє. Екологічна свідомість - це констатація результату або рівня, на якому перебував усвідомлення процесів взаємодії суспільства і навколишнього природного середовища. Поняття ж "екологізація свідомості" характеризує сам процес становлення екологічної свідомості.

Проблема є в іншому - чи вважати екологічну свідомість окремою формою свідомості. Одні дослідники вважають, що екологічна свідомість ще не досягла того рівня, щоб стати окремою формою суспільної свідомості, оскільки вона входить в кожен з форм суспільної свідомості "як фон їх існування" (Л.Ю.Шишина). Інші вважають екологічну свідомість "станом суспільної свідомості", (А.Н.Кочергін, Е.Р.Варбашина). Треті зауважують, що не потрібно виділяти таку форму суспільної свідомості як екологічна свідомість, оскільки важко назвати якусь форму суспільної свідомості, яка б не відображала взаємовідносини між людиною і природою (Берідзе Е.А.)

Всі заперечення, як бачимо, досить окові, якщо не ідентичні. На нашу думку, питання про самостійність екологічної свідомості, як форми суспільної свідомості, настільки ж пра-

вмірно, наскільки правомірне питання про традиційні форми суспільної свідомості.

Щоб аргументи зміст поняття "екологічна свідомість", треба розглянути структуру суспільної свідомості. У літературі структура суспільної свідомості розглядається на основі двох аспектів - пізнавального і ціннісного.

Пізнавальна свідомість (наука та емпіричні знання) існує в різних формах - математичне знання, фізичне, хімічне, технічне, суспільне, філософське і т.д. На теоретичному рівні це будуть відповідні науки - математика, фізика, хімія, філософія і т.д. Ціннісна свідомість (ідеологія і суспільна психологія) ділиться на різні форми свідомості - політичну, правову, моральну, естетичну, філософську і релігійну. На теоретичному рівні ці форми свідомості виступають як різні ідеології - політична, правова, моральна, естетична, філософська і релігійна. В дисертаційній роботі автор вказує, що логічно продовжуючи цю думку, можемо зробити висновок, що екологію можна розглядати і як форму знання, і як форму свідомості (коли вона впливає на наш світогляд). Тут екологія, з одного боку виступає як пізнання, а отже як знання, а з іншого боку - як форма свідомості, тобто, як ціннісне знання. Екологічна свідомість має особливості, властиві тільки їй, що зумовлює специфіку її функціонування у загальній структурі свідомості. Вона розглядає систему "суспільство - нечколишне природне середовище" у всій її різноманітності, у всіх її взаємозв'язках, вона дозволяє бачити не тільки прямі наслідки перетворюючої діяльності в майбутньому, але й зворотні зв'язки амія, що відбуваються в суспільстві і природі.

Наголошення на тому, що екологічна свідомість пронизує решту форм суспільної свідомості, не може бути перешкодою для виділення її в окрему форму. Адже моральна чи правова форми свідомості, як і всі інші, теж пронизують всі форми суспільної свідомості, в тому числі і екологічну форму свідомості. Всі форми суспільної свідомості не існують окремо. Вони можуть накладатись одна на одну чи перетинатись в більшій чи меншій мірі. Тому правомірною є виділення такої форми суспільної свідомості, як екологічна.

Предметом особливого дисертаційного аналізу стало питання про те, що треба розуміти під екологічною свідомістю. На думку ряду авторів, екологічна свідомість - це своєрід-

ний показник стану способу життя в цілому як системи життєдіяльності, способу мислення (Стручкова О.П.). Інші відзначають, що екологічна свідомість - це не будь-яке відображення людьми свого ставлення до природного середовища, а "лише таке, що спрямоване на його збереження і удосконалення як середовища проживання" (Гірусов Е.В.).

Ми у своєму дослідженні виходимо з думки про те, що екологічній свідомості властивий не лише позитивний зміст в плані оптимального розв'язання екологічних проблем, а й те, що в ній неадекватно оцінюються ті процеси, що відбуваються при взаємодії суспільства і природи. У такому розумінні, екологічна свідомість - це, насамперед, відображення тих процесів, що відбуваються в природі, між людиною і природою. Саме ці процеси є предметом екологічної свідомості. А те, чи вони відображаються свідомістю адекватно чи неадекватно, залежить від ступеня розвитку суб'єкта даної свідомості.

Інша справа те, що ми вкладаємо в поняття "екологічна свідомість" з огляду на сучасний стан суспільної свідомості взагалі. Адже вона базується на ґрунтовних теоретичних знаннях, даних прикладних та фундаментальних наук. Вона також опирається на значний емпіричний досвід як минулих поколінь, так і сучасних. Тому сьогодні - екологічна свідомість - це свідомість, яка найбільш адекватно відображає процеси, що відбуваються об'єктивно як у природі, так між суспільством і природою, і сприяє свідомому регулюванню людської діяльності в соціальному плані і в природній реальності.

Дисертант виходить з того, що екологічна свідомість є духовною основою екологічної культури. Екологічна ж культура також як і екологічна свідомість не завжди має в собі позитивний заряд. Вона проявляється як діяльність, яка подекуди несе в собі ентропійне навантаження на природне середовище. І тільки при умові, що екологічна культура опирається на дійсно виважену екологічну свідомість, то вона виступає як відповідальне ставлення суспільства до свого навколишнього природного середовища.

В останні роки, з розвитком демократичних процесів в Україні, в умовах інформативної гласності екологічні проблеми активізували ініціативу усіх верств населення. А тому постало питання формування екологічної культури практично всього на-

шого суспільства, а, отже, і прищеплення йому екологічної свідомості. Це дає підстави говорити про формування масової екологічної свідомості.

В дисертаційному дослідженні ми прийшли до висновку, що масова екологічна свідомість - це сприйняття екологічного стану навколишнього природного середовища основною масою суспільства. Це ідеї, погляди, переконання, стиль мислення і т.д., що панують в суспільстві і спрямовані на взаємодію з цим природним середовищем.

Але люди по-різному реагують на стан природного середовища і на процеси взаємодії з ним. Отже, існує ще й індивідуальний рівень відображення екологічних проблем, що справляє вагомий вплив як на формування, так і на функціонування екологічної культури в суспільстві. Індивідуальна екологічна свідомість - це особисті погляди, переконання, уявлення людини соціально-екологічних проблем. Індивідуальна екологічна свідомість має свої, властиві тільки їй особливості, але разом з тим, вона має суспільний характер, оскільки є продуктом суспільного розвитку людини. І все ж, вона не збігається з загальним рівнем екологічної свідомості суспільства в цілому. Так, вона може відставати від загального рівня екологічної свідомості, який досягнутий суспільством, але й може випереджувати цей загальний рівень.

Отже, екологічна свідомість виступає як суперечливе явище. Цю суперечність не можна вирішити, не вирішивши суперечності між буденною і теоретичною свідомістю. Буденна екологічна свідомість є важливим зв'язком у структурі екологічної свідомості. Саме в ній фіксуються тривалі уявлення про моральні цінності, ідеали, норми, вимоги, які потім теоретично осмислюються, систематизуються на рівні законів екологічної поведінки. Буденна екологічна свідомість - це сукупність поглядів, образів, уявлень, що формуються в процесі повсякденної діяльності людей методом спроб і помилок.

Для формування екологічної культури, вказується в дисертації, потрібен такий рівень екологічної свідомості, який може сприйняти не тільки взаємозв'язки окремих природних явищ, але й дасть змогу побачити і зрозуміти, як вони пов'язані з явищами іншої системи, ніж та, що розглядається безпосередньо. Таким рівнем виступає наукова (теоретична) екологічна свідомість, що закріплює, обґрунтовує, надає теоретично-

го значення екологічним ідеям. Вона розкриває сутність явищ, оперує науковими поняттями, причинно-наслідковими зв'язками. Таким чином, формування наукової екологічної свідомості окремих індивідів, широких мас, суспільства в цілому є важливим моментом у становленні екологічної культури.

У другому параграфі другого розділу "Екологічне виховання та екологічна освіта - засоби формування екологічної культури" розглядаються питання безпосереднього формування екологічної культури. Велика кількість екологічних проблем виникає внаслідок екологічної неграмотності у багатьох сферах діяльності. Завдається шкоди навколишньому природному середовищу у більшості випадків не в результаті злого умислу, а через незнання. Тому не можна говорити ні про яку екологічну культуру екологічно неграмотної особи.

Таким чином, закономірно, у вирішенні проблеми формування екологічної культури займає екологічна освіта та екологічне виховання як основні засоби формування даного типу культури. Екологічна освіта та екологічне виховання виступають як нерозривний, двосдиний момент у цьому процесі.

Самі ж процеси, що відбуваються в природному середовищі при взаємодії з ним людини, потребують аналь екологічних законів усіма верствами суспільства. Тому екологічна освіта, як важливий момент екологічної політики і екологічної культури в цілому, повинна набути тривалого безперервного характеру і займати весь період активної діяльності людини. Сюди повинна включатись як дошкільна підготовка, так і шкільна загальна освіта. Великого значення повинно надаватись екологічній освіті в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів у вузах, технікумах, професійних училищах.

Надбання екологічних аналь, акцентується в роботі, не повинно зупинатись після закінчення формального навчання. В процесі трудової діяльності знання в галузі екології повинні поширюватись через курси підвищення кваліфікації, різноманітні гуртки, клуби, самоосвіту.

Важливу роль у формуванні екологічної культури повинна відігравати інтеграція природничих і суспільних дисциплін. Від синтезу цих наук багато в чому залежить успіх у практичних справах використання природних ресурсів, в конкретних заходах охорони навколишнього природного середовища і його відновлення.

Метою екологічної освіти є оволодіння людиною знаннями, які дадуть їй змогу пізнавати закони розвитку природного середовища, а також визначити своє місце у цьому середовищі. Екологічні знання дозволяють скеровувати діяльність людини в такому напрямі, коли не буде завдаватись шкода природі, а сама діяльність буде природозберігавчою і природоохоронною.

Але самі екологічні знання є тільки передумовою розвитку вання екологічної культури. Тому для її формування потрібне екологічне виховання. Екологічне виховання полягає не тільки в засвоєнні певної суми знань в сфері екологічної діяльності, а й у розумінні обов'язковості дотримання екологічних вимог, формуванні нових екологічних норм, екологічного світогляду.

Засвоєння екологічних норм і дотримання їх відбувається на основі зв'язків між знаннями і почуттями, на основі переживання цих норм як особисто значущих. В основі цього психологічного механізму засвоєння і привласнення екологічних норм лежить усвідомлено-емоційне ставлення до них, єдність знання і внутрішнього переживання. Тому при формуванні екологічної культури потрібно обов'язково враховувати і психологічні фактори виховного процесу.

Головним завданням екологічного виховання є створення у людини, в суспільстві в цілому відповідального ставлення до навколишнього природного середовища на основі екологічних знань та особистих переконань. Адже формування екологічної культури передбачає створення поглядів та уявлень людини такими, коли засвоєні екологічні знання та норми стають важливими переконаннями, внутрішніми регуляторами її поведінки в природі.

Дисертант в роботі також вказує, що при формуванні екологічної культури слід виходити з принципу єдності екологічної свідомості та екологічної практичної діяльності, адже саме на практиці реалізуються всі плани, задуми та ідеї, які ставить людство перед собою.

У Висновках дисертаційної роботи узагальнюються основні підсезнення, що були отримані в процесі дослідження.

Проаналізувавши суть екологічної культури і шляхи її формування дисертант прийшов до висновку, що вирішення цієї проблеми є нагальною потребою сьогодення і вимагає свого політичного вирішення. Тому закономірно постає вимога формуван-

ня дійової екологічної політики в країні. Адже формування екологічної культури є одним з головних завдань екологічної політики, разом з тим, вказує автор, ефективне функціонування останньої передбачає певний рівень екологічної культури суб'єктів цієї політики.

Також дані в роботі рекомендації послужать основою для подальшого дослідження вказаної проблематики. Зокрема рекомендовано звернути увагу на зв'язок екологічної культури з політичною. При розгляді питання формування екологічної культури доцільно було б звернути увагу на роль засобів масової інформації в цьому процесі.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Некоторые аспекты экологического воспитания студентов сельскохозяйственных вузов // Проблемы социально-экономического и духовного развития России: Тезисы докл. науч. конф. 25-26 нояб. 1992. - Новосибирск, 1992. - С. 87-89 (в соавт.).

2. Екологічна культура і екологізація освіти // Гуманізм. Людина. Культура: Тези доп. людинознавчих філософських читань. 8-10 жовтня 1992. - Дрогобич, 1992. - С. 235-238.

3. Проблеми формування екологічної відповідальності у студентів технічних вузів // Проблеми гуманізації технічної освіти: Тези доп. респ. наук.-метод. конф. 13-15 жовтня 1992. - Київ, 1992. - С. 284-285. (у спіавт.).

4. До питання про зміст екологічної культури // Тези доп. на наук. конф. за підсумками наук.-дослід. роботи у 1992-93 р.р. - Львів, 1993. - С. 267-269 (у спіавт.).

5. Екологічна культура як фактор подолання кризи в Україні // Проблеми державності та національно-культурне відродження України: Вісник Львів. ун-ту. Сер. сусп. наук. - Вип. 30. - Львів; Світ, 1993. - С. 53-58.

6. Екологічна культура та екологічна свідомість як її духовна основа // Гуманітарна освіта і проблема духовного відродження України: Тези доп. міжвуз. наук. конф. 21-22 березня 1994. - Львів, 1994. - С. 9-10 (у спіавт.).

Дмитроца А.С. Экологическая культура как политическое явление: ее суть и проблемы формирования. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 - политической культура и идеология. Ль-

вовский государственный университет. Львов, 1995. Защищается рукопись, которая содержит исследование феномена экологической культуры и проблемы ее формирования. В результате исследования установлено, что экологическая культура является в современных условиях важной политической проблемой, которая выступает как ответственное отношение общества к окружающей природной среде.

A.S.Dmitrotsa. Ekological Culture as Political Phenomenon, its Essence and Problems of Formation. The Thesis on the competition of the academic degree of a candidate of political sciences on the speciality 23.00.03 - Political culture and ideology. Lviv State University. 1995.

The given thesis is being defended on the problem of investigation of ecological culture and its formation. It has been proved that ecological culture is an important political problem now. It is also defined as a responsible attitude of community towards the environment.

Ключові слова: екологія, екологічна політика, екологічна культура, екологічна відповідальність, екологічне виховання, екологічна свідомість.

Підп. до друку 20.02.95. Форм. пап. 60x84/16 Ум. друк. арк. 1, 39.

Уч.-видав. л. 1, 13. ПапІр друкарський. Друк офсетний.

Зам. 88.

Тир. 100.

Ротапринт ЛДСГІ Дубляни, Студенська, 2.

Ab 31.8.13

1150

AB 31.973